

АНОТАЦІЯ

Діра Н.О. Виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2022; Хмельницький національний університет, Хмельницький, 2022.

Дисертація присвячена проблемам виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку.

Ретроспективний аналіз педагогічних, психологічних, філософських, соціологічних праць та досліджень дав можливість відстежити шлях формування, розвитку та становлення ідей виховання ціннісного ставлення до живої природи особистості та дозволив встановити, що дана проблема розглядається лише частково, категорія учнів середнього шкільного віку в даному контексті мало охоплена та потребує більш детальнішого дослідження.

Уточнено зміст понятійного апарату дослідження, зокрема, таких понять, як «цінність», «жива природа», «ціннісне ставлення», та запропоновано визначення понять «ціннісне ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку» і «виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку». Поняття «ціннісне ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку» витлумачене як особистісне утворення, що інтегрує в собі емоційно-позитивне ставлення до живої природи, розуміння її значення для існування людини і розвитку суспільства, здатність керуватися принципом природовідповідності в усіх видах діяльності, що спрямованих на пізнання, використання і збереження природи.

Виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку відбувається в результаті цілеспрямованого педагогічного впливу, що забезпечує формування екологічних знань і правил етичної поведінки у природі, розуміння наслідків антропогенного впливу, нетерпимого ставлення до протиприродних дій, усвідомлення необхідності природовідповідної поведінки, умінь і навичок природоохоронної діяльності.

Проаналізовано та узагальнено передовий досвід вітчизняних та закордонних дослідників щодо виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку. У межах вивчення вітчизняного досвіду здійснено аналіз документації закладів загальної середньої освіти й результатів педагогічної діяльності, педагогічне спостереження, експертну оцінку, самооцінку, проведено бесіди. Розгорнутий аналіз планів виховної

роботи закладів середньої освіти, планів виховної роботи класних керівників та керівників гуртків дозволив встановити, що виховання ціннісного ставлення до живої природи є невід'ємною складовою вітчизняної освітньої системи та забезпечується різноманітними формами і методами навчання. Вивчення та аналіз зарубіжного досвіду показав, що виховання і навчання знаходяться в тісному взаємозв'язку та їх інтеграція дає змогу під час реалізації завдань екологічного виховання удосконалювати не тільки свідомість особистості, а й позитивно впливати на всі сфери її життя. Поєднання закордонного та вітчизняного досвіду виховання ціннісного ставлення до живої природи розширює можливості виховного впливу на особистість та підвищує рівень її екологічної свідомості.

Визначені структурні компоненти ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку, обґрунтовані критерії і показники його вихованості: когнітивно-аналітичний критерій характеризує володіння екологічними поняттями і термінами; розуміння наслідків антропогенного впливу на довкілля і причин сучасної екологічної кризи; обізнаність із загальними закономірностями існування природи, знання правил етичної поведінки у природі; емоційно-мотиваційний критерій відображає потребу учнів у накопиченні екологічних знань, любов до природи, потребу у гармонійному співіснуванні з нею, розуміння необхідності збереження і примноження природних багатств; інтерес до екологічних проблем, розуміння необхідності власної природоохоронної діяльності; ставлення до протиприродних дій інших людей, відчуття власної причетності до глобальних екологічних проблем; діяльнісно-поведінковий критерій характеризує уміння здійснювати екологічні спостереження, виконувати екологічні проекти, здійснювати агітаційну і пропагандистську екологічну роботу серед населення; активність у екологічних акціях, роботі громадських природоохоронних організацій; готовність природоохоронної діяльності; здатність до самооцінки вихованості ціннісного ставлення до живої природи.

Відповідно до зазначених критеріїв і показників виокремлено такі рівні вихованості ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку: високий, достатній, середній, низький.

Для діагностики рівня вихованості ціннісного ставлення до живої природи, застосовано комплекс методів науково-педагогічного дослідження, зокрема вивчення документації закладу загальної середньої освіти, педагогічне спостереження, анкетування, експерта оцінка, самооцінка.

Проведено констатувальний етап експерименту з метою визначення рівня ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку. В експерименті брали участь 425 учнів закладів загальної середньої освіти України. На основі узагальнених результатів діагностики встановлено, що 26,62 % учнів (113 осіб) мають високий рівень ціннісного ставлення до живої природи, 24,88 % (106 осіб) – достатній рівень, 26,6 % учні (113 осіб) – середній, 21,9 % учні (93 учні) – низький рівень.

Учні із високим рівнем ціннісного ставлення проявляють значний рівень знань щодо розуміння суті та змісту екологічних проблем, усвідомлюють місце і значення природи в житті людини, мають чітко сформоване почуття любові до природи та вміють проявляти самостійне мислення та самостійно здійснюють аналіз власних вчинків. Такі учні беруть активну участь у природоохоронній діяльності і мають стійку мотивацію завдяки особистісним переконанням та суспільним нормам. Учні із достатнім рівнем мають достатній рівень знань щодо основних екологічних понять, позитивного і негативного антропогенного впливу на довкілля, достатньо серйозно осмислюють причини сучасної екологічної кризи в країні і світі, мають добру обізнаність із загальними закономірностями співіснування природи і людей, достатній рівень знань про правила етичної поведінки у природі. Такі учні демонструють почуття любові до природи, усвідомлюють розуміння місця і ролі природи в житті людини, беруть участь у природоохоронній діяльності, але не систематично і під впливом певних стимулів. Учні із середнім рівнем сформованості ціннісного ставлення до живої природи мають задовільний рівень знань щодо основних екологічних понять, позитивного і негативного антропогенного впливу на довкілля, недостатньо серйозно осмислюють причини сучасної екологічної кризи в країні і світі та мають поверхову обізнаність із загальними закономірностями співіснування природи і людей, задовільний рівень знань про правила етичної поведінки у природі. Таким учням властивий епізодичний прояв почуття любові до природи, слабе усвідомлення розуміння місця і ролі природи в житті людини, відсутність бажання брати участь у природоохоронній діяльності. Учні із низьким рівнем не розуміють сутність основних екологічних понять, позитивного і негативного антропогенного впливу на довкілля, причини сучасної екологічної кризи в країні і світі, слабо обізнані із загальними закономірностями співіснування у природи і людей, мають низький рівень знань про правила етичної поведінки у природі. Такі учні демонструють нігілізм стосовно екологічних проблем, у них не сформоване почуття любові до природи, вони не усвідомлюють значення і роль природи в житті людини та не беруть ніякої участі в природоохоронній діяльності.

У результаті огляду наукової літератури, математично-статистичного аналізу результатів експертного оцінювання було визначено педагогічні умови виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку, а саме: активізація використання інтерактивних методів виховання; виховання ціннісного ставлення до живої природи у процесі вивчення навчальних предметів; впровадження факультативних курсів, спрямованих на виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку; використання потенціалу позакласної роботи для виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку.

Активізація використання інтерактивних методів виховання передбачала впровадження таких методів як дискусії, дебати, інтерактивні ігри та ін. Для виховання ціннісного ставлення до живої природи у процесі навчання зміст навчальних предметів «Природознавство», «Біологія» і «Географія» доповнено екологічною тематикою, а також впроваджено факультативний курсу «Eco-friendly». Для використання потенціалу позакласної роботи для виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку організовувалися гуртки, проводилися виховні години, круглі столи, тематичні вечори, екскурсії, конкурси, квести і флешмоби на природоохоронну тематику.

Для цілісного уявлення про виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку розроблено модель, яка складається з таких блоків: цільового (мета і завдання процесу виховання ціннісного ставлення до живої природи), методологічний (методологічні підходи та принципи виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку), змістовий (навчальні предмети, що мають значні можливості у виховання ціннісного ставлення до живої природи, і факультативні курси), процесуальний (форми, методи та етапи виховання ціннісного ставлення до живої природи), результативний (критерії, відповідні їм показники і рівні вихованості ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку). Результатом реалізації моделі є позитивна динаміка вихованості ціннісного ставлення до живої природи.

Для перевірки ефективності педагогічних умов виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку проведено формувальний етап педагогічного експерименту. Узагальнення результатів експериментальної роботи дозволило з'ясувати, що в експериментальних групах кількість учнів з високим рівнем вихованості ціннісного ставлення до живої природи збільшилася на 13,12 %, з достатнім рівнем – на 12,64 %.

Кількість учнів з середнім рівнем вихованості ціннісного ставлення до живої природи зменшилася на 7,64 %, з низьким – на 18,12 %. У контрольних групах відсоток учнів з високим рівнем вихованості ціннісного ставлення до живої природи збільшився на 9,67 %. Кількість учнів з достатнім і середнім рівнями зменшилася на 1,87 % і 13,04 % відповідно. Відсоток учнів з низьким рівнем вихованості ціннісного ставлення до живої природи зріс на 5,24 %. Вірогідність результатів експериментальної роботи статистично підтверджена за допомогою критерію Пірсона χ^2 .

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані вчителями закладів загальної середньої освіти, організаторами позакласної виховної роботи, педагогами позашкільних закладів освіти, а також у системі післядипломної педагогічної освіти та підготовці майбутніх вчителів у закладах вищої освіти.

Ключові слова: виховання, ціннісне ставлення до живої природи, критерії, показники, рівні вихованості, педагогічні умови, учні середнього шкільного віку, заклади загальної середньої освіти, освітній процес.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України

1. Діра, Н.О. (2017). Історико-генетичний аналіз поняття «ціннісне ставлення особистості до живої природи» у філософському та психолого-педагогічному дискурсі. *Науковий вісник Національного університету*
2. Діра, Н.О. (2017). Поняття «ціннісне ставлення особистості до живої природи» у психолого-педагогічній літературі. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, (277), 70-77.
3. Сопівник, Р.В. & Діра, Н.О. (2018). Аналіз поняття «педагогічні умови» в контексті виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку. *Педагогічний часопис Волині*, (4), 74-78.
4. Діра, Н.О. (2020). Методологічні підходи до виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, (8), 362-368.

Статті у наукових виданнях інших держав

6. Діра, Н. О. (2021). Методика діагностики вихованості ціннісного ставлення до живої природи. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, (256), 7-10. doi: 10.31174/SENDPP2021-256IX100.

7. Dira, Nadiya (2021). Pedagogical conditions of education of value attitude to the living nature of middle school students. *Pedagogy and Education Management Review (PEMR)*, (3), 14-19. doi: 10.36690/2733-2039-2021-3.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Діра, Н.О. (2017). Виховання ціннісного ставлення особистості до живої природи у працях німецьких філософів добування часу. *Україна-Німеччина: горизонт освіти і культури до 120-річчя НУБіП України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (с.136-137) 23-24 листопада 2017. Київ: Міленіум.

9. Діра Н.О. (2018). Взаємозв'язок екології та української мови. *Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (с. 82-83). 29-30 листопада 2018, Київ: Міленіум.

10. Dira, Nadiya (2021). Експериментальне визначення рівня вихованості ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку. *NNOVATIVE APPROACH LANGUAGES FOR SPECIFIC PURPOSES AND WAYS OF INSTRUCTION AND ACQUISITION: L* (с. 33-34). June 2021, India.

ABSTRACT

Dira N.O. Education of value attitude to living nature of secondary school age students. Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 011 Educational, pedagogical sciences. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2022; Khmelnytskyi National University; Khmelnytskyi, 2022.

The dissertation is devoted to the problems of education of values to the living nature of middle school students.

A retrospective analysis of pedagogical, psychological, philosophical, sociological works and research made it possible to trace the formation, development and formation of ideas for educating values of the living nature of the individual and found that this problem is considered only partially, the category of middle school students and needs more detailed research.

We clarified the content of the conceptual apparatus of research, in particular, such concepts as "value", "living nature", "values" and proposed a summary definition

of "values of wildlife of middle school students" and "education of values nature of middle school students". The concept of "value attitude to living nature of secondary school age students" is interpreted as a personal education that integrates emotional and positive attitudes to wildlife, understanding its importance for human existence and society, the ability to be guided by the principle of environmental compliance in all activities on the knowledge, use and preservation of nature.

Education of value attitude to living nature of secondary school age students is the result of purposeful pedagogical influence, which provides the formation of environmental knowledge and rules of ethical behavior in nature, understanding the consequences of anthropogenic impact, intolerance of unnatural actions, awareness of the need for environmentally friendly behavior and environmental skills.

The best practices of domestic and foreign researchers of educating the values of the attitude to the living nature of middle school students are analyzed and generalized. As part of the study of domestic experience, we analyzed the documentation of general secondary education and the results of pedagogical activities, pedagogical observation, expert assessment, self-assessment, interviews. Extensive analysis of plans for educational work of secondary schools, plans for educational work of class teachers and club leaders allowed to establish that the education of values of wildlife is an integral part of the domestic educational system and is implemented in the educational process by various methods. The study and analysis of foreign experience has shown that the educational system is closely interconnected and their integration will allow environmental education to improve not only the consciousness of the individual, but also have a positive impact on all spheres of life. Combining foreign and domestic experience in educating values of wildlife expands the possibilities of educational impact on the individual and increases the level of its ecological consciousness.

The structural components of the value attitude to living nature of secondary school age students are determined, the criteria and indicators of his upbringing are substantiated: the cognitive-analytical criterion characterizes the mastery of ecological concepts and terms; understanding the consequences of anthropogenic impact on the environment and the causes of the current environmental crisis; familiarity with the general laws of nature, knowledge of the rules of ethical behavior in nature; emotional and motivational criterion reflects the need of students to accumulate ecological knowledge, love for nature, the need for harmonious coexistence with it, understanding the need to preserve and increase natural resources; interest in environmental issues, understanding the need for their own environmental activities; intolerance of other people's unnatural actions, a sense of belonging to

global environmental problems; activity-behavioral criterion characterizes the ability to carry out environmental observations, implement environmental projects, to carry out agitation and advocacy environmental work among the population; activity in ecological actions, work of public environmental organizations; environmental skills; ability to self-assess the education of values to wildlife.

According to the specified criteria and indicators such levels of education of the value relation to the living nature of pupils of average school age, as high, sufficient, average are allocated.

To diagnose the level of education of values to wildlife, a set of methods of scientific and pedagogical research, including the study of documentation of general secondary education, pedagogical observation, questionnaires, expert assessment, self-assessment.

The ascertaining stage of the experiment was carried out in order to determine the level of value attitude to the living nature of middle school students. 425 students of general secondary education institutions of Ukraine took part in the experiment. Based on the generalized diagnostic results, it was found that 26.62% of students (113 people) have a high level of values for wildlife, 24.88% (106 people) – a sufficient level, 26.6% (113 people) – average and 21.9% (93 students) – low level.

Students with a high level of values show a significant level of knowledge to understand the nature and content of environmental problems, understand the place and importance of nature in human life, have a clear sense of love for nature and are able to think independently and analyze their own actions. Such students take an active part in environmental activities and have a strong motivation due to personal beliefs and social norms. Students with a sufficient level show a sufficient level of knowledge of basic environmental concepts, positive and negative anthropogenic impact on the environment, seriously understand the causes of the current environmental crisis in the country and the world, have a good knowledge of the general laws of coexistence of humans. Knowledge of the rules of ethical behavior in nature. These students show a sense of love for nature, are aware of the understanding of the place and role of nature in human life, participate in environmental activities, but not systematically and under certain incentives. Students with a average level of values of wildlife show a satisfactory level of knowledge of basic environmental concepts, positive and negative anthropogenic impact on the environment, do not seriously understand the causes of the current environmental crisis in the country and the world, a satisfactory level of knowledge about the rules of ethical behavior in nature. Students of this group are characterized by episodic manifestations of love for nature, poor understanding of the place and role of nature in human life, participation

in environmental activities is rare. Beginners have an unsatisfactory understanding of the essence and content of basic environmental concepts, positive and negative anthropogenic impact on the environment, lack of understanding of the causes of the current environmental crisis in the country and the world, low knowledge of the general laws of coexistence in nature about the rules of ethical behavior in nature. These students are nihilistic about environmental issues, they do not have a strong sense of love for nature, they are not aware of the importance and role of nature in human life and do not take any part in environmental activities.

As a result of reviewing the scientific literature, mathematical and statistical analysis of the results of expert evaluation, we identified pedagogical conditions for educating values of wildlife of middle school students, namely: intensifying the use of interactive methods of education; education of values to wildlife in the process of studying subjects; introduction of optional courses aimed at educating the values of wildlife of middle school students; use of the potential of extracurricular activities for the education of values to the living nature of middle school students.

Intensification of the use of interactive methods of education involved the introduction of such methods as discussions, debates, interactive games, etc. To educate the values of wildlife in the learning process, the content of the subjects "Natural Science", "Biology" and "Geography" is supplemented by environmental issues, as well as introduced an optional course "Eco-friendly". To use the potential of extracurricular activities to educate the values of wildlife of middle school students, groups were organized, educational classes, round tables, themed evenings, excursions, competitions, quests and flash mobs on environmental issues.

The pedagogical conditions of education of values to wildlife have been developed, experimentally tested and substantiated, which are realized with the help of the created graphic model of education of values to wildlife of middle school students. This model consists of the following blocks: target (the purpose and objectives of the process of educating values of wildlife), methodological (which includes methodological approaches and principles of educating values of wildlife of middle school students), substantive (subjects with significant opportunities in the education of values of wildlife, and elective courses), procedural (forms, methods and stages of education of values to wildlife), effective (consists of criteria, corresponding indicators and levels of education of values to the living nature of middle school students). The result of the model is a positive dynamics of education of values to wildlife.

To test the effectiveness of pedagogical conditions for the education of values of wildlife of middle school students, the formative stage of the pedagogical

experiment was conducted. The generalization of the results of the experimental work revealed that in the experimental groups the number of students with a high level of education of values to wildlife increased by 13.12%, with a sufficient level – by 12.64%. The number of students with an average level of education values of wildlife decreased by 7.64%, with low – by 18.12%. In the control groups, the percentage of students with a high level of education values of wildlife increased by 9.67%. The number of students with sufficient and average levels decreased by 1.87% and 13.04%, respectively. The percentage of students with a low level of education values of wildlife increased by 5.24%. The probability of the results of the experimental work was statistically confirmed using Pearson's test χ^2

The materials of the thesis can be used by teachers of general secondary education institutions, organizers of extracurricular educational work, teachers of out-of-school educational institutions, as well as in the system of postgraduate pedagogical education and training of future teachers in higher education institutions.

Key words: upbringing, value attitude to living nature, criteria, indicators, levels of upbringing, pedagogical conditions, secondary school students, general secondary education institutions, educational process.

LIST OF PUBLISHED PAPERS ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION

Articles in scientific professional publications of Ukraine

1. Dira, N.O. (2017). Historical and genetic analysis of the concept of "value attitude of the individual to wildlife" in philosophical and psychological and pedagogical discourse. *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Pedagogy, Psychology, Philosophy*, (267), 59-65.

2. Dira, N.O. (2017). The concept of "value attitude of the individual to wildlife" in the psychological and pedagogical literature. *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Pedagogy, Psychology, Philosophy*, (277), 70-77.

3. Sopivnyk, R. V. & Dira, N.O. (2018). Analysis of the concept of "pedagogical conditions" in the context of educating values of wildlife of middle school students. *Pedagogical Journal of Volyn*, (4), 74-78.

4. Dira, N.O. (2020). Methodological approaches to the education of values to the living nature of middle school students. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, (8), 362-368.

Articles in scientific foreign periodicals

5. Dira, N.O. (2021). Methods for diagnosing the upbringing of values in relation to wildlife. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, (256), 7-10. doi: 10.31174 / SENDPP2021-256IX100.

6. Dira, Nadiya (2021). Pedagogical conditions of education of value attitude to the living nature of middle school students. *Pedagogy and Education Management Review (PEMR)*, (3), 14-19. doi: 10.36690/2733-2039-2021-3.

Publications certifying the approbation of the dissertation materials

7. Dira, N.O. (2017). Education of the value attitude of the individual to wildlife in the works of German philosophers of pre-modern times. *Ukraine-Germany: the horizon of education and culture to the 120th anniversary of NULES of Ukraine: materials of the International scientific-practical conference* (p.136-137) November 23-24, 2017. Kyiv: Millennium.

8. Dira, N.O. (2018). Relationship between ecology and the Ukrainian language. *Sociocultural and communicative aspects of the functioning of language units: materials of the International scientific-practical conference* (p. 82-83). November 29-30, 2018, Kyiv: Millennium.

9. Dira, Nadiya (2021). Experimental determination of the level of education of the value attitude to the living nature of middle school students. *NNOVATIVE APPROACH LANGUAGES FOR SPECIFIC PURPOSES AND WAYS OF INSTRUCTION AND ACQUISITION: L* (c. 33-34). June 2021, India.